

LESSEN UIT DE ERFGOED DEAL: ERFGOEDINCLUSIEVE LANDBOUWTRANSITIE

Webinar 23 juni 2023

Moderator Jephta Dullaart, co-moderator Edwin Raap

Welkom door Jephta Dullaart, programmaleider Erfgoed Deal. Dit is het derde jaar dat het programmabureau Erfgoed Deal webinars organiseert in samenwerking met de ErfgoedAcademie. In dit jaar willen we meer focussen op de projecten zelf en de lessons learned. Deels zijn de webinars dan ook een reflectie op de projecten, deels inspiratie voor anderen. We proberen zowel ieders eigen vragen te beantwoorden, als de gepresenteerde projecten verder te brengen. Het webinar bestaat dan ook uit een plenair deel met drie sprekers en een deel waarin we in groepen uiteen gaan in deelsessies. De drie projecten die vandaag besproken worden zijn: Greppelland Fryslân (Aldeboarn-De Deelen), Belevingsboerderij Schieveen – Rotterdam de boer op! en Landgoed Vilsteren (n.b. Landgoed Vilsteren is geen Erfgoed Deal-project).

Project 1 Greppelland Fryslân (Aldeboarn-De Deelen)

door Lenneke Büller, projectleider gebiedsproces Aldeboarn-De Deelen namens de gebiedspartijen

Intensivering en schaalvergroting in de landbouw hebben gezorgd voor het ontstaan van brede, geëgaliseerde percelen en een lager grondwaterpeil met als gevolg snellere bodemdaling en meer CO₂-uitstoot in het Friese veenweidegebied. De huidige ruimtelijke inrichting blijkt onvoldoende in staat om toenemende weersextremen door klimaatverandering op te vangen.

In het Friese veenweidegebied Aldeboarn-De Deelen slaan boeren, burgers, waterschap en provincie de handen ineen om oud cultuurhistorisch greppelland te behouden en te herstellen en nieuw greppelland aan te leggen. Greppelland en herwaardering van grond kunnen een bijdrage leveren aan het realiseren van de doelen van het Nationaal Programma Landelijk Gebied: klimaat(adaptatie), biodiversiteit en natuur (reductie stikstofemissies door extensivering van de landbouw). Hoe slaagt men erin om op het oog tegenstrijdige belangen van landbouw, natuur en erfgoed bij elkaar te brengen in een gebiedsgerichte aanpak?

Lenneke Büller geeft aan dat dit project Aldeboarn-De Deelen een praktijkvoorbeeld is van een integrale gebiedsgerichte aanpak waarin de veenweide-opgaven van de provincie en Wetterskip Fryslân samenkomen en – werken met de Rijksopgaven van het Nationaal Programma Landelijk Gebied (de derde Grote Verbouwing van Nederland, na WOII-Marshall plan en de Ruilverkaveling in de jaren '60-'90 van de vorige eeuw). Het gebied beslaat drie gemeentes: Heerenveen, Smallingerland, Opsterland met in het hart het middeleeuwse Aldeboarn, 4000 hectare landbouw, 68 bedrijven (65 melkvee) en 1000 hectare natuur vlakbij stikstofgevoelig Nationaal Park Alde Feanen.

Het project is ontstaan uit een initiatief van onderop: burgers en boeren sloegen in 2016 de handen in elkaar, in eerste instantie gericht op bodemdaling. Men richtte een stichting op: boeren zijn de eigenaren en gebruikers van de grond, burgers leveren expertise, ambitie en betrokkenheid. Inmiddels is het niet meer alleen bodemdaling maar verenigt het project alle bovengenoemde opgaven met als doel: het versterken van de vitaliteit, de kwaliteit en de identiteit van het gebied als geheel.

Belangrijke opgave was het iedereen meekrijgen in het proces. Met alle boeren in het gebied zijn gesprekken gevoerd waarin de mogelijkheden en de energieën werden verkend. Deze vormden de basis voor het ontwerp van de scenario's/het gebiedsplan. Lokale boeren zaten in de gebiedscommissie en alle belangrijke teams. Ook de nadeel-compensatieregeling werd ontwikkeld met een klankbordgroep van boeren. Voor de burgers werden

bijeenkomsten georganiseerd waarin ook de gemeenten (wethouder en gemeentelijk medewerkers) een actieve rol speelden. Het resultaat is een Integrale Gebiedsvisie 2050 waaraan ook gemeenteraden en de provincie zich committeerden.

Welke rol speelt erfgoed in het project?

Een greppel is een smalle ondiepe man-made uitgraving, binnen een landerij, die water afvoert. Deze greppels vertellen het verhaal van de ontwatering van de landerijen en hebben zowel ecologische als belevingswaarde. Ze zijn onderdeel van Nederlands cultuurlandschappelijk DNA. Door schaalvergroting in de landbouw, verdwenen ze op grote schaal, het feit dat het fenomeen niet bekend is, helpt hier niet bij. In het project wil men nog bestaande greppels behouden en nieuwe creëren met als doel: CO2-reductie, meer biodiversiteit en een interessanter landschappelijk beeld. Hiertoe moeten de waterpeilen verhoogd worden. De boeren kreeg men hierin mee door het creëren van dubbeldoel-gronden: een systematiek van herwaardering en compensatie gericht op het realiseren van de veenweideopgave. Dus enerzijds afwaardering, anderzijds een kwalitatieve verplichting gekoppeld aan de andere doelen in het project: zoals de weidevogelstelling in het Aanvalsplan Grutto of het creëren van een overgangszone rondom Natura 2000 gebieden. Gronden krijgen hiermee niet alleen een economisch doel, maar ook ecologisch, hydrologisch of een cultuurhistorisch doel. Dit zorgt voor (een overgang naar) een meer natuur- en erfgoedinclusieve vorm van landbouw. Ook beeldbepalende boerderijen en cultuurhistorische relicten krijgen hierin een plek.

Het project in een aantal steekwoorden: bottom-up, integraal (rood-geel-blauw-groen-paars), grote en kleine schaal, brede welvaart, lokale sturing en regie.

Na de presentatie was er ruimte voor vragen waarbij de deelnemers zeer geïnteresseerd waren in het systeem van afwaarderen in combinatie met de kwalitatieve verplichting. Houden de gronden hun agrarische bestemming bij afwaardering? Het antwoord was ja. Is de kwalitatieve verplichting langdurig? Ook hier was het antwoord ja: zeker 30 jaar. Dit wordt notarieel vastgesteld.

Project 2 Belevensboerderij Schieveen – Rotterdam de boer op!

door Bob Hartog, projectleider Natuurmonumenten.

Het project is als onderdeel van het gemeentelijk natuur- en recreatieplan Schieveen in 2018 gerealiseerd door de gemeente Rotterdam, de agrariër Martin Oosthoek en Natuurmonumenten. Dit project wordt nu verder ontwikkeld binnen het bredere programma 'Rotterdam de boer op!', waarin nadrukkelijk de verloren gegane relatie tussen stad en ommeland wordt hersteld. Ingezet wordt op korte productieketens voor de boer en het laten ervaren van het platteland dichtbij huis voor de stedeling.

Onderdeel hiervan is het inrichten van een belevensboerderij als 'natuur- en erfgoedinclusieve publieksboerderij'. De betrokken agrariër zal daarbij zijn bedrijfsvoering verder verduurzamen en natuurinclusief maken. Uitgangspunt hierbij is dat dit gebeurt met respect voor het verleden, zodat het aansluit bij de natuur-, erfgoed- en landschapsinclusieve ambities van de gemeente en Natuurmonumenten in de noordrand van Rotterdam.

Het project wordt gedragen door een brede coalitie van zowel inhoudelijke als supporting partners met steun van de postcode loterij. Zowel grote partijen als de Rabobank en Friesland/Campina maar ook niche partijen, die het systeem uitdagen zoals Picnic, Aardpeer, Mama Oogst.

Wat is de problematiek:

- milieuproblemen / biodiversiteitscrisis als gevolg huidige voedselsysteem

- gebrek aan waardering voor de boer en zijn product
- leefkwaliteit in stad onder druk door gebrek aan groene ruimte
- verbinding stad / platteland verloren gegaan

De aanpak van Rotterdam de Boer op! heeft vier sporen:

1. korte ketens: boodschappen doen met hart voor de natuur om de stad. Dit spoor is gericht op de burgers
2. een sterkere verbinding tussen stad en platteland: door lokaal te kopen investeer je als burger (en winkels, foodfestivals) in het landschap vlak bij de stad
3. faciliteren van innovatieve boeren, onder meer door de inrichting van een Transitiefonds
4. voortdurend monitoren en innoveren

Welke rol speelt erfgoed in het project?

Erfgoed gaat een belangrijke rol spelen in de geschetste problematiek. De historisch waardevolle boerderij wordt in dit Erfgoed Deal-project opgeknapt en gereed gemaakt voor de ontvangst van meer bezoekers. Er komen ateliers en een winkel voor lokaal geproduceerde producten. Het erf wordt opnieuw ingericht waarbij de historische situatie als inspiratie dient. Een eerdere pop-up low budget Belevenisboerderij was een groot succes.

Het project is onderdeel van een groter project waarbij de waardevolle cultuurhistorische landschappen om Rotterdam heen toegankelijker en beleefbaarder worden gemaakt: het Bijzonder Provinciaal Landschap Midden Delfland, Krimpenerwaard, de Polder Schieveen. Ook vindt er groene gebiedsontwikkeling inclusief erfgoed plaats in het gebied tussen Rotte en Schie.

In het vragenronde bleken deelnemers geïnteresseerd in de opschaalbaarheid van het project, bijvoorbeeld naar een meer landelijke omgeving met kleinere steden en dorpen. Bob liet weten dat zij zich richten op de grotere steden maar dat zij zeker bereid zijn mee te denken over andere gebieden.

Project 3 Landgoed Vilsteren

door Hugo Vernhout, rentmeester Landgoed Vilsteren

Historisch gezien zijn landgoederen plaatsen waar natuurwaarden samenkomen met economische, cultuurhistorische en sociale waarden, waar componenten elkaar zodanig kunnen versterken dat het geheel meer is dan de som der delen. Landgoedeigenaars zijn gewend vanuit het grote geheel en multidisciplinair te denken.

Sinds een jaar of tien wordt er op Landgoed Vilsteren gewerkt aan een natuurinclusief gemengd bedrijf op basis van het eeuwenoude landgoedmodel. Vilsteren laat zien dat met een sterke visie - die door alle bij het landgoed betrokken partijen wordt gedeeld - er voldoende draagvlak ontstaat om de vele urgente maatschappelijke opgaven aan te pakken. Het landgoed van de toekomst kan een inspirator zijn om klimaatadaptatie, landbouwtransitie en circulaire economie te stimuleren.

Landgoed Vilsteren is een particulier landgoed, het is in bezit van een BV waarin 42 nazaten deelnemen. Hugo is al 25 jaar directeur-rentmeester. Midden op het landgoed ligt het dorp Vilsteren. De dorpsgemeenschap heeft een sterke sociaal maatschappelijke verbondenheid met het landgoed, ook wonen veel boeren (10 pachtboerderijen) in het dorp. Het landgoed bestrijkt 1062 hectare grond, waarvan 416 hectare landbouw.

Wat is de problematiek?

- a. de schaalvergroting in de landbouw botst met andere, waaronder cultuurhistorische waarden
- b. anderzijds is duurzame landbouw essentieel voor het voortbestaan van het landgoed als cultuurhistorisch erfgoed

Op enig moment leek er een harde sanering nodig. Dit wilde niemand. De grote vraag was: Hoe kunnen we in deze tijd waarin alle betrokken partijen met heel veel onzekerheden te maken hebben, een evenwicht vinden tussen behoud van cultuurhistorisch erfgoed en inspelen op de grote vraagstukken waar we nu voor staan (CO₂, energie, klimaat, bodemvruchtbaarheid, stikstof etc.)?

Landgoed Vilsteren koos voor een gebiedsproces met pachters en andere omgevingspartijen. Gezamenlijke ambitie: een omschakeling naar duurzaam bodembeheer en natuurinclusieve kringlooplandbouw

Aanpak:

- a. het landgoed als 'regisseur'
- b. Keukentafel gesprekken samen met pachters (incl. gezin)
- c. De boer moet de ondernemer blijven
- d. Streven naar een gemengd bedrijf op landgoedniveau
- e. drie sporen:
 - Voorlichting / lezingen / excursies
 - Financiën
 - Pachtbeleid

Deze aanpak leidde tot een keerpunt met een aantal lessons learned:

Het is belangrijk dat je elkaars taal leert spreken; pachter en verpachter, met ieders eigen belangen. Doe het stap voor stap: boeren zitten vast in een systeem (denk ook aan de banken), ze kunnen niet ineens veranderen. Belangrijke succesfactor hierbij bleek de inzet van een landbouwexpert, door de boeren gekozen. Iemand die de taal spreekt, kennis heeft van bedrijfsmodellen en wet- en regelgeving en snapt in welke omstandigheden de boeren moeten opereren

Blijf iedereen bij alles betrekken, niet alle pachters doen met alles mee. Los oud zeer op. Geef ook aan wat er al goed is (nulmeting). Met name dat heeft veel goeds gedaan. Boeren bleken al veel dingen te doen op het gebied van duurzaamheid, die voor de pachter niet altijd zichtbaar waren. Het proces is ondersteund, door een extern bureau (Frank Verhoeven, Adviesbureau Boerenverstand).

De aanpak heeft zijn vruchten afgeworpen. Wat waren de resultaten?

- a. Er is een merk: Landgoed Vilsteren tot stand gekomen, voor duurzaam geproduceerde producten (gaat ook verder dan alleen landbouw)
- b. Er is opnieuw onderling vertrouwen en samenwerking
- c. Elke 3^e zaterdag van de maand is er Boerenmarkt
- d. Er is een landschapsecologische systeemanalyse gemaakt, voor inzicht in landschap, geografie, geschiedenis, opgaven. De resultaten leverden een concrete kanskaart op met handvatten voor te nemen maatregelen.
- e. Er zijn Permacultuurprojecten gekomen
- f. evenals Ecosysteemdiensten

- g. één boer biologisch geworden
- h. Er is een Jongveeproject
- i. Er is een nieuwe pachtovereenkomst met de boeren gesloten, gericht op meer duurzaamheid en onderlinge afstemming.

Hugo: we zijn er nog lang niet, maar we hebben hele goede stappen gezet en gaan verder op de ingezette weg. Het nemen van de centrale regie (Landgoedmodel) was een groot voordeel in het bereiken van de resultaten. Het is een proces waarin we blijvend zullen moeten investeren.

De vragen na afloop concentreerden zich rond de vraag hoe je de bewoners van het dorp op het landgoed betreft bij de transitie. Tot nog toe is dat beperkt gebleven. In de toekomstvisie zal dit meer moeten zijn, ook gezien het belang van de leefbaarheid in het dorp. Ook waren er vragen naar de cultuurhistorische aspecten, in hoeverre spelen die een rol? Hugo gaf aan dat cultuurhistorische aspecten meegenomen worden in de nieuwe pachtovereenkomst met de boeren (12 jaar).

Jephta Dullaart sluit af met dank aan alle sprekers voor hun bijdrage.